

Wellicht had de schrijver dan een echt antwoord kunnen geven op de vraag naar de betekenis van de slag bij Nieuwpoort. Nu volstaat hij met de constatering dat deze een eervolle plaats inneemt in de reeks gebeurtenissen die de 'afbrokkeling van de Spaanse wereldmacht hebben bepaald' (101).

Dat neemt niet weg dat ons hier een, althans voor Staatse zijde, zeer gedetailleerd verslag aangeboden wordt van de tocht naar Vaanderen. De auteur heeft getracht zoveel doelnijk alle relevante logistieke factoren in zijn verhaal te verwerken. Door middel van kaartjes wordt het relaas ondersteund. Helaas doet de slordige afwerking afbreuk aan de ogenschijnlijk verzorgde uitvoering. Met wat meer zorgvuldigheid had bijvoorbeeld het te grote aantal drukfouten voorkomen kunnen worden. Onjuist inbinden onthoudt de lezer bovendien de laatste twee bijlagen, waaronder een alternatief operatieplan, en een groot deel van het notenapparaat. Terwijl het opgenomen biografisch overzicht van de bij de tocht betrokkenen (103-109) het ontbreken van een index niet kan compenseren.

J. P. J. Postema

P. J. A. N. Rietbergen, ed., *De eerste landvoogd Pieter Both (1568-1615). Gouverneur-generaal van Nederlands-Indië (1609-1614)* (2 dln., Werken van de Linschoten-Vereeniging LXXXVI en LXXXVII; Zutphen: De Walburg Pers, 1987, 360 blz., f95,-, ISBN 90 6011 525 2).

Pieter Both uit Amersfoort was de eerste gouverneur-generaal die door de Verenigde Oostindische Compagnie werd benoemd. Deze nieuwe functie was noodzakelijk geworden om het zich uitdijende bedrijf in Azië op een nieuwe wijze te organiseren. Voordien traden de admiraals van de vloten die naar het oosten werden gezonden op als leiders van het bedrijf tijdens hun aanwezigheid in Indië. Voor de continuïteit was zowel het stichten van een vast hoofdkwartier met werven en pakhuizen, als het instellen van een permanent opperbestuur gewenst. Van Both, die daartoe in 1609 werd benoemd, is betrekkelijk weinig bekend. Veel papieren die licht zouden kunnen werpen op zijn handelen in Azië zijn verloren gegaan. Het is zelfs niet zeker of de schilderijen die hem als gouverneur-generaal verbeelden, op een werkelijke gelijkenis berusten. Rietbergen heeft in deze twee delen van de Linschoten Vereeniging tweeëntwintig brieven die door Both als gouverneur-generaal zijn geschreven opnieuw uitgegeven en van een zeer uitgebreide inleiding voorzien. Ook opgenomen zijn de instructie van Both, een verhaal over diens leven door een tijdgenoot en een memorie van Cornelis Matelieff uit 1608 waarin deze de instelling van een meer permanent bestuur bepleit. Een deel van deze brieven was reeds eerder door Coolhaas uitgegeven in de *Generale Missiven der VOC*. De brieven die Both op reis naar Indië had geschreven werden door Coolhaas niet opgenomen, ook liet hij zijns inziens minder relevante delen van de overige weg. De omvang van de door Rietbergen verzorgde tekst is daardoor aanzienlijk uitgebreider geworden. Elf brieven meer. De vraag die zich dan ook onvermijdelijk opdringt is die van relevantie en criteria die daarvoor worden gebruikt. Rietbergen streefde naar compleetheid, Coolhaas naar een uitgave van stukken van belang voor de koloniale en Aziatische geschiedenis, bovendien nam hij niet op wat elders al was gepubliceerd. Coolhaas heeft nogal wat klachten van Both over het personeel weggelaten. Klachten van deze aard zijn zo veelvuldig dat men wel eens de indruk krijgt dat deze brieven voor Both vooral een uitlatklep vormden in zijn tamelijk eenzame positie.

Pas na 1617 kregen de *Missiven* hun karakter van een overzicht van de stand van zaken van de Compagnie in Azië. Voor het doel van Rietbergen zijn de door Coolhaas weggelaten stukken wel relevant. Er staan allerlei interessante zaken in, ook over de contacten met Aziaten. De continue personeelsbeoordeling door Both levert soms boeiende scènes op.

In de uitgebreide inleiding gaat Rietbergen uitvoerig in op de voorgeschiedenis van de VOC en het ontstaan van de functie van gouverneur-generaal. Voor de verklaring van deze organisatorische verandering hecht hij veel waarde aan de invloed van bestandsonderhandelingen met Spanje, de kritiek in patria op Heren XVII en de ideeën van Matelieff. Hoewel veel hiervan zeer waarschijnlijk voorkomt, vraag ik mij af of het gerechtvaardigd is te spreken van de instelling van het gouverneurs-generaal ambt als fundament voor koloniaal bestuur. De Verenigde Oostindische Compagnie was in de eerste plaats een handelsonderneming. 1607 en 1608 lijken mij geen jaren waarin kan worden gesproken van de 'noodzaak [voor de VOC] haar groeiende imperiale belangen te consolideren' (47). Al het bezit in Azië buiten de schepen bestond uit wat factorijen. De in patria levende verlangens hebben te maken met verdrijving van de Spanjaarden en Portugezen, het liefst in samenwerking met lokale vorsten. Bezieet men artikel drieëntwintig van Boths instructie waarin sprake is van het stichten van een centraal punt, nauwkeurig, dan leest men dat er gestreefd moet worden naar een plaats bij Jacatra in overeenstemming met de vorst aldaar. Hij zou het volk moeten leveren voor de bouw en daarvoor een redelijke tol mogen heffen op alle schepen behalve die van de compagnie. De tolheffing in Bantam was juist een van de grote bezwaren die men tegen het verblijf in die plaats had. De nieuwe vestiging zou 'tot groot proffijt van den coninck ende verseekeringe van onse Indische navigatie' dienen. In de memorie van Matelieff die als grondslag kan hebben gediend voor de instructie komt (199) een interessante passage voor over de Nederlanders in het nieuwe rendez-vous. Dezen zouden een zekere mate van extra-territorialiteit moeten genieten, de overige vreemdelingen waren voor de koning om te belasten. De havenwerken moesten voor gezamenlijke rekening worden aangelegd. In de instructie is dan ook nog geen sprake van een gouverneur-generaal van *Nederlands Indië*, dat bestond nog niet. Wel is uit verschillende passages in de brieven af te leiden dat men voor een monopolie in de fijne specerijen veel over had. Er is verschillende keren sprake van volksplantingen en kolonisten.

De annotatie is uitgebreid en op zijn plaats. De auteur begaat een onjuistheid op bladzijde 155, noot 37, als hij de titel Kitsjil, herleidt tot het Maleise ketjil, dat klein betekent. Kaitjil is Ternataans en betekent prins. De uitgave is zoals alle werken van de Vereeniging goed verzorgd, de brieven confronteren de lezer met fundamentele vragen over de Nederlandse expansie.

J. van Goor

L. Blussé, C. G. Brouwer, F. S. Gaastra, e.a., *All of One Company. The VOC in Biographical Perspective. Essays in Honour of Prof. M. A. P. Meilink-Roelofs* (Utrecht: HES Uitgevers, 1986, 230 blz., f35,-, ISBN 90 6194 036 2).

Mevrouw M. A. P. Meilink-Roelofs werd na haar pensionering in 1970 bij het Algemeen